

Edward Breza

Wybrane nazwiska pomorskie

Acta Cassubiana 1, 259-275

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Breza

Wybrane nazwiska pomorskie

1. *Cyper, Zip(p)er, Cyperski i podobne*

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych (dalej SNWPU)¹ podaje 106 nosicieli nazwiska *Cyper* poza Pomorzem: 17 w woj. opolskim, 16 w zamojskim, po 11 w katowickim i konińskim, 1 w elbląskim; 203 wtórne, utworzone za pomocą przyrostka *-ski*: *Cyperski*, głównie (177) w woj. gdańskim, 2 w elbląskim, 8 w leszczyńskim, po 5: w woj. katowickim i koszalińskim; 127 *Cyprowski* poza Pomorzem: 59 w woj. poznańskim, 16 w nowosądeckim, po 9 w woj. gorzowskim i łódzkim; 87 *Zipper* poza Pomorzem: 59 w woj. katowickim, 7 w olsztyńskim, 6 w krakowskim, po 3 w woj. warszawskim, krośnieńskim, nowosądeckim i ślupskim; *Ziper* ze wskaźnikiem 0 (= forma z różnych względów niepewna); 23 *Zyper*: 13 w woj. elbląskim, 1 w gdańskim, 5 w opolskim, 4 w wałbrzyskim; 20 *Zypper* w woj. gdańskim; 7 *Ziep* w woj. gdańskim.

Historycznie w roku 1710 w księdze metrykalnej par. Pogódki pod Skarszewami (nie paginowana w miejscowym archiwum parafialnym) utrwalony został Jacob *Cyper*; w latach 1740-1840 w Przyjaźni pod Żukowem występowała rodzina chałupników nazywana *Zieper* (zapisy niemieckie), kataster frydrycjański z roku 1773 dla tej wsi podaje rodzinę pisaną *Zu-*

¹ *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. I-X, wyd. K. Rymut, Kraków 1992-1994.

*per*², w księdze metrykalnej par. Sierakowice w pow. kartuskim odnotowani zostali fil(ius) Mathei *Cyp* w roku 1806 i Francisca *Cypowa* w roku 1813³, w Kościerzynie ewangelicy i Niemcy *Zippo* Mathias w roku 1849 i *Zipp* Carl w roku 1852⁴; może do omawianej rodziny etymologicznej należy też *Joannes Cypan*, utrwalony w roku 1721 w księdze par. Kielno w pow. wejherowskim⁵.

Najłatwiej wywieść podstawowe nazwisko *Cyper* od imienia *Cyprian*. Sufiks *-er* występował w imionach zdrobniących i spieszczonych, np. w *Słowniku staropolskich nazw osobowych* (dalej SSNO)⁶ przekazani zostali: *Balcer* od im. *Baltazar*, odczytane przez redakcję (I 80) jako *Balcar(z)*, *Balcer(z)*, *Belcar(z)* i odniesione do im. *Baltazar*; *Jander* (I 37) odniesione do im. *Andrzej*; *Greger* (II 221) od im. *Grzegorz*; *Micher* (III 456) od im. *Michał*, por. kontekst; *Michel* Czwnerar [...] dictus *Micher* rok 1443; naturalnie *Sander* (V 11) od *Aleksander*, *Melcher*, *Malcher* jako warianty im. *Melchior* (III 435); może też *Romer* od *Roman* (IV 485)⁷; *Stacher*, *Stecher* (V 163, 168) od im. *Stanisław*, por. *Stanislaus* alias *Stacher*; *Tader* (też herb *Tader*) (V 418) od im. *Tadeusz* lub *Teodor*⁸; SSNO VI 31 notuje tylko *Wawro* od im. *Wawrzyniec*, por. Providum *Laurencium* alias *Waffro*, tj. ‘opatrznego Wawrzyńca, czyli Wawrę’, ale potem notowane nazwisko *Wawer*⁹, np. w księ-

² W. Heidn, *Die Ortschaften des Kreises Karthaus /Westpr. in der Vergangenheit*, Marburg/ Lahn 1965, s. 473-474.

³ Księga metrykalna par. Sierakowice z Archiwum Państwowego w Gdańsku, sygn. 1254/III/20, k. 13v, 62 v.

⁴ Księgi meldunkowe miasta Kościerzyny z Archiwum Państwowego w Gdańsku, sygn. 505/1172, 1173.

⁵ Księga metrykalna par. Kielno z Archiwum Państwowego w Gdańsku, sygn. 1254/III/7, s. 17.

⁶ *Słownik staropolskich nazw osobowych* pod red. W. Taszyckiego i M. Malec, t. I-VII, Wrocław 1965-1987.

⁷ Taką możliwość dopuszcza Z. Klimek, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 5: *Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*, Kraków 1997, s. 211.

⁸ Jedynie n. os. *Stacher* ujęła w swoim studium M. Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982, s. 37, 56, wyodrębniając złożony sufiks *-cher*; w indeksie wykazano *-er* (s. 188). N. Os. *Tader* odnosi Z. Klimek, *Słownik etymologiczno-motywacyjny... op. cit.* (w przyp. 5), s. 264 do im. *Teodor* lub imion germańskich opartych na bazie *diet* ‘lud’. Do im. *Teodor* odniosła n. herbową *Tader* M. Bobowska-Kowalska, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 6: *Nazwy heraldyczne*, Kraków 1995, s. 60.

⁹ Księga znajduje się w dziale rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 3181 II k. 44; R. Zoder, *Familiennamen in Ostfalen*, Bd. II, Hildesheim 1968, S. 788 wywodzi również niemieckie nazwisko *Wauer* od słowiańskiego hipokorystyku *Wawra* = *Laurentius* ‘Wawrzyniec’.

gach ławniczych Kościerzyny: *Hon(estus)* 'uczciwy' Gregorius *Wawric* rok 1721, tj. *Wawrzyc*, czyli forma patronimiczna od *Wawer*, por. SNWPU 3131 nosiciele nazwiska *Wawer* z całej Polski (najwięcej, 739, w woj. lubelskim, potem 399 w siedleckim, 187 w katowickim, 98 w elbląskim, 94 w gdańskim, 63 w bydgoskim; nazwisko dało też początek nazwie wsi *Wawer* pod Warszawą, znanej z bitwy pod Wawrem w powstaniu listopadowym).

Tak nazwisko *Cyper* objaśniają też inni badacze. Notowane ono było historycznie na Śląsku, dlatego prof. S. Rospond¹⁰ zapisane w roku 1529 nazwisko *Czyperz* odczytuje *Cyperz* i wywodzi z niem. *Zipper*, co od im. *Cyprianus*, odnosi je też do czeskiego nazwiska *Cipar*. Z imieniem *Cyprian* łączy też nazwiska *Cypra*, *Cypryś* albo *Cyprys*. Podobnie prof. H. Borek¹¹ w roku 1679 zapisane w Bytomiu nazwisko *Cypar* wywiódł od imienia *Cyprian*, przywołując wyżej cytowaną myśl prof. Rosponda. Również D. Moldanová¹² łączy z im. *Cyprian* nazwiska *Cipra*, *Cypra*, też *Cipro* i *Cypro*. Tak samo autorzy niemieccy, jak np. Gottschald¹³, objaśniając niemieckie nazwisko *Zipper* na pierwszym miejscu postawił jako jego podstawę im. *Cyprianus*, potem słowiański wyraz *cepař*, 'ten, co młóci cepami'¹⁴. Na trzecim miejscu wymienia się jako możliwe źródło nazwiska *Zipper* rzeczownik *Zipper* 'mała śliwka', a nazwisko *Zipperle(n)* wywodzi od takiegoż rzeczownika o znaczeniu 'podagra', też 'trzęsący się, niespokojny', również 'rozpieszczony'¹⁵.

¹⁰ S. Rospond, *Słownik nazwisk śląskich*, t. I, Wrocław 1967, s. 153.

¹¹ H. Borek, U. Szumska, *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740*, Warszawa 1976, s. 103.

¹² D. Moldanová, *Naše příjmení*, Praha 1983, s. 51.

¹³ M. Gottschald, *Deutsche Namenkunde 3 Auflage*, Berlin 1954, S. 627.

¹⁴ W. Wenzel, *Studien zu sorbischen Personennamen* Bd. 2 II, Bautzen, s. 73, podaje *Cepak*, *Cepan*, *Cepař* od dolnołuż. *cepy*, górnołuż. *cypy* 'cep'. Notuje też nazwiska *Cep*, *Cepek*, *Cepák*, *Cepoušek* i *Cepnik* D. Moldanová, por. pracę przywołaną w przyp. 12, s. 50. W polszczyźnie na 'tego, co młóci cepami' tzw. *Słownik warszawski* t. I s. 264 podaje również *cepak* 'młócarz', ale też 'dzierzak cepowy'. Kaszubi używają *cepnik* albo *cepownik* 'mężczyzna młócący zboże cepami' i formę żeńską *cepnica* lub *cepownica*, zob. B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I, Wrocław 1967, s. 127. SNWPU podaje 18 nosicieli nazwiska *Cepnik*; 233 *Cepok*, z tego aż 200 w woj. katowickim, 13 w opolskim, 7 w wałbrzyskim; *Cepak* 352, z tego 70 w woj. kieleckim, 63 w tarnowskim, 62 w katowickim; *Cep* 139, z tego aż 130 w woj. białkopodlaskim; *Cepa* 478, z tego 155 w woj. kaliskim, 42 w katowickim, 44 we wrocławskim, 36 w szczebińskim.

¹⁵ Podaie też hasło *Zippert* i wywodzi je od żydowskiego imienia żeńskiego *Zipora*.

Do gwarowego rzeczownika *zip(p)er* ze Szwabii ‘mała śliwka’ odwołuje się także inny badacz nazwisk niemieckich, mianowicie R. Zoder¹⁶ i przywołuje rzeczownik *Zipper* ‘drozd śpiewak’, nadto średnio-wysoko-niem. czasownik *zippern* ‘wykorzystywać coś dla siebie’, również *zipper* ‘kot cętkowany’ i wulg. ‘penis’ oraz ‘człowiek zreumatyzowany’. Oprócz tego przywołuje nazwę miejscowości *Zippe* w Westfalii i *Zippern* z Wirtembergii. Wszystko to ze znakiem zapytania, a więc niepewne co do *Zippe* ‘drozd śpiewak’¹⁷, to wyraz ten poświadczony został dopiero od XVIII w., więc w nazwiskach raczej już niemożliwy. Tylko ujęcie *Zodera* wyzyskał B. Kreja¹⁸, objaśniając nazwiska *Cyper*, *Cyprowski*, *Zip(p)er* i ich warianty; jako ich podstawę zatem podaje rzeczownik *zip(p)er* ze znaczeniem ‘reumatyk’, ‘drozd śpiewak’, ‘mała śliwka’ i konkluduje: „niezależnie od tego, jaka jest geneza nazwiska *Zipper* w języku niemieckim, jedno jest pewne: polskie nazwisko *Cyper*, *Zipper*, a więc – pośrednio – i „gdańskie” *Cyperski* – są pochodzenia niemieckiego”. Skąd ta pewność, kiedy autor nie wyzyskał literatury polskiej, odnoszącej omawiane nazwiska do im. *Cyprian*, nie poinformował, że również inni Słowianie (np. Czesi) mają takie nazwiska i tłumaczą je imieniem *Cyprian*, nie podjął próby wykazania, że Polacy noszący nazwisko *Cyper* i wtórne modelowe *Cyperski* przybyli na Pomorze z Niemiec¹⁹. Widzieliśmy, że nazwisko *Cyper* notowane było na Pomorzu od XVIII w. Wszystkie proponowane przez Niemców możliwości objaśnienia jego genezy są jednocześnie niemożliwe. Najbardziej przekonuje tutaj etymologia odmienna (*Cyprian*), jako że mamy takie formacje analogiczne: *Balcer* od *Baltazar*, *Micher* od *Michał*, *Stacher* od *Stanisław* czy bezpośrednio od *Stach*, *Wawer* od *Wawrzyniec*, niektóre konteksty filologiczne z SSNO wprost wskazują na takie pochodzenie.

Mając to na względzie, już w 1988 r. sugerowałem doktorantce takie objaśnienie nazwiska *Cyper* z par. Pogódki²⁰. Przyrostek *-er*, jak widzieliśmy, dość często tworzył struktury odmienne, bo z łatwością przechodził z imion,

¹⁶ R. Zoder, *op. cit.* w przyp. 7, s. 894.

¹⁷ F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 22. Auflage, Berlin-New York 1989, S. 814.

¹⁸ B. Kreja, *Księga nazwisk ziemi gdańskiej*, Gdańsk 1998, s. 52.

¹⁹ Herbarze nie notują ani nazwiska *Cyper*, ani *Zip(p)er*, nosili je więc chłopci i ewentualnie mieszczanie.

²⁰ M. Damps, *Nazwiska mieszkańców Kociewia od XVI do XVIII wieku*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem doc. dra hab. Edwarda Brezy na Uniwersytecie Gdańskim w roku 1988 (maszynopis).

gdzie należał on integralnie do postaci imienia, jak Aleksander, skrócone *Sander*, *Kacper* i *Kasper*, gw. *Pioter*, *Dymiter* (por. nazwisko *Dymiter* u 141 obywateli, z tego 83 w woj. słupskim, 14 w szczecińskim, 6 w gdańskim) do postaci zdrobnionej imion (hipokorystyków). Ponieważ nazwisko *Cyper* i *Zip(p)er* pojawia się w różnych regionach Polski i u różnych narodów, świadczy to dodatkowo o tym, że wspólną jego podstawą było imię chrześcijańskie *Cyprian*, noszone m. in. przez św. Cypriana, bpa Kartaginy (III w.), męczennika, wielki autorytet w pierwotnym Kościele (czczony 14 IX); nadto 8 innych świętych Cyprianów.

Imię *Cyprian* jest hybrydą grecko-łacińską, pochodzi bowiem od nazwy wyspy *Cypr*, po grecku *Kýpros*, do której dodany łaciński przyrostek *-ianus* tworzy formę *Cyprianus* (jak *Syracusanus* od *Syracusae* czy *Romanus* od *Roma* 'Rzym'), a po odrzuceniu łacińskiej końcówki *-us* otrzymujemy polskie *Cyprian*. Oznaczało ono genetycznie 'Cypryjczyka, człowieka pochodzącego z Cypru'. Nazwa wyspy *Cypr* wywodzi się prawdopodobnie od kwiatu *cyborra*²¹, drzewa, które rośnie nad Nilem. Przymiotnik grecki od *Cypru* brzmiał *kýprios* 'cypryjski', a że głównym bogactwem Cypru była miedź i dostawcy jej wywodzili się z Cypru²², dlatego w łacinie rzeczowniki *cyprium*, *cyprum*, *cuprium* i *cuprum* zaczęły oznaczać 'miedź' (por. symbol *Cu* na miedź). Z tego z kolei Niemcy w formie dolnoniemieckiej zapożyczyli *Kopper* lub *Kupper* (z czego i po kaszubsku na miedź mówi się *koper* lub *kuper*, rzeczowniki tkwiące w nazwiskach *Kup(p)er* i *Ko(p)er*), a w górnioniemieckiej *Kupfer*²³. Tak więc wbrew deklaracji B. Krei „nazwisko *Cyper* nie ma nic wspólnego z nazwą geograficzną *Cypr*” (w miejscu cytowanym) pośrednio (przez imię *Cyprian*) nawiązuje do nazwy tej wyspy.

Dodajmy, że imię *Cyprian* w staropolskiej formie *Cypryjan* notowane było w Polsce od roku 1193 (SSNO I 391), też w postaci *Kupryjan* od roku 1444 (tamże III 203). Ponieważ rozprzestrzenienie terytorialne omawianych tu nazwisk jest wielkie, dlatego, być może, w niektórych regionach niektóre z nich mogą pochodzić od niemieckich regionalnie ograniczonych wyrazów (nazwiska homonimiczne). Zdać bowiem musimy sobie sprawę, że oprócz nazwisk podanych na wstępie SNWPU podaje nadto *Cypar* 1 w woj. kro-

²¹ J. Staszewski, *Mały słownik. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, wyd. III, Warszawa 1968, s. 104.

²² F. Kluge, *op. cit.*, s. 420.

²³ F. Breza, *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmianv*. Gdańsk 1999.

śnieńskim; *Cypara* 143, z czego 79 w tymże województwie, *Cyparka* 1 w woj. gdańskim, w których *-er* przeszło w *-ar* jak w rzeczownikach pospolitych zapożyczonych z niemieczyny: *szytgar*, *zegar* z niem. *Steiger* i *Zeiger*²⁴; *Cypior* 5 w woj. częstochowskim przez analogię do *Melchior*; *Cypert* 1 w woj. gdańskim przez analogię do licznych niemieckich nazwisk na *-ert* typu *Rychert*, *Wichert*; *Cypa* 37 w woj. katowickim i *Cypera* 1 w woj. krośnieńskim; *Cypra* 15: 13 w woj. katowickim, 2 w krakowskim – z wygłosowym *-a*, pochodzącym albo z końcówki dopełniacza, albo polszcżącej formy z wygłosowym niemieckim *-e* typu *Ziepe*, wreszcie samo imię *Cyprian* tkwi w nazwisku 81 obywateli, 29 w woj. poznańskim, 20 w leszczyńskim, 16 w katowickim; warianty graficzne *Cyprjan* 3: 2 w woj. leszczyńskim, 1 wrocławskim; *Cyprian* 34: 20 w woj. kaliskim, 11 w leszczyńskim, 2 w katowickim, 1 w krakowskim. Form pochodnych i zmodyfikowanych jest dużo. Wszystkie można odnieść do im. *Cyprian*²⁵.

Jeśli pierwotna jest forma *Cyper*, jakby wynikało z dokumentacji na Pomorzu (inaczej sądzi prof. S. Rospond, zob. wyżej i por. przyp. 10), to forma *Zip(p)er* jest postacią zniemczoną.

Na koniec pragnę raz jeszcze powtórzyć, że w nazwisku *Cyper* i ewentualnie zniemczonym *Zip(p)er* mamy analogiczny przyrostek *-er*, wyabsorbowany z imion typu *Kasper*, *Aleksander*, gwarowe *Pioter*. F. Sławski²⁶ o prasłowiańskim przyrostku *-erʔ* (w polszczyźnie rozwinął on się w *-or*) w nazwach samców typu *gąsior*, *kaczor* i innych pojedynczych wyrazach, nie stanowiących osobnej grupy. Wariant *-era* jest też rzadki, w czeskim tylko dostrzegł Sławski funkcję zdrabniającą imiona: *Jandera* od *Janda*. Wiele nazwisk na *-er* przytoczył ks. S. Kozierowski²⁷; są tu formy równe wyrazom pospolitym, jak *Jaskier*, *Szyper*, *Wicher*; znane nam już zdrobnione *Gregier*, *Micher* i *Ta-*

²⁴ Szerzej o tego typu strukturach pisałem w artykule *Nazwisko Pelczar*, „Rocznik Gdański”, t. 45, 1985, z. 1, s. 33-38.

²⁵ *Polska encyklopedia szlachecka* pod red. S. Starykoń-Kacprzyckiego, t. V, Warszawa 1936, s. 26 podaje 5 rodzin szlacheckich, pisanych *Cypryjan*, niewiadomego herbu, noszonych przez duchownych od roku 1193 do 1207: bpa wrocławskiego, wcześniej lubuskiego, w roku 1387 przez metropolitę ruskiego, unickiego, w roku 1578 przez biskupa płockiego unickiego, w roku 1593-1594 przez sufragana wileńskiego.

²⁶ F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, w: *Słownik prasłowiański* pod red. F. Sławskiego, t.II, Wrocław 1976, s. 23, o sufiksie *-era* na s. 24, *-yra* s. 28. Gramatyki opisowe i historyczne polszczyzny suf. *-er* i *-era* nie podają.

²⁷ S. Kozierowski, *Nazwiska, przezwiska, przydomki, imiona polskie niektórych typów słowotwórczych*, Poznań 1938, s. 88-89.

der, nowe *Jekier* od im. *Jakub*, na północy Polski *Jekub*; pozostałe, wcale liczne, są niemotywowane, wymagające osobnych studiów: *Cicher*: *cichy* (?), *Czuper*, *Fander*, *Goździer*, *Guder*, *Koider*, *Kukier*, *Masier*, *Musier*, *Niegier*, *Sciupider*, *Szkuder*, *Suder*, *Suter* i inne; *Zaber* może od *zubr*. Zdaniem F. Sławskiego wiele form na *-era* to dawne struktury na *-yra*, oznaczające wykonawców czynności, jak *skowyra*: *skowyczeć*, *wadyra* 'kłótnik': *wadzić*.

Kilka przykładów nazwisk na *-era* podał B. Kreja²⁸, są to: *Kubera*, *Standera*, *Szymandera*, *Tobera*, *Wojtera*, *Michera*, *Stachera*. Są to formy odmienne. Podany przykład *Krystera* od *Krystian* może pochodzić od ap. *klistera*, też *krystera* 'lewatywa'²⁹, osobowo może też 'biorący lub dający lewatywę', wyraz używany przez H. Derdowskiego w poemacie *O panu Czorzolinscim...* i w XVII-wiecznych inwentarzach biskupstwa chełmińskiego. Dziwi, że prof. Kreja, objaśniając nazwisko *Cyper(ski)*, nie nawiązał do wcześniej wyrażanych myśli, tylko w całości zaufał Zoderowi. Samo nazwisko *Dachtera* w roku 1982 wywiódł od czasownika *dachtać*, powstałego od *gdakotać* 'gdakać' z przyrostkiem *-era*; prof. Sławski widzi tu pierwotną formę *Dachtyra*.

Odmiennymi formami podanymi przez S. Kozierowskiego są niewątpliwie *Bacher-ka* od im. *Bartłomiej* lub *Sebastian*, *Godera* od im. *Godziszław* (może ew. od *godzić*), *Klimera* od *Klemens*, *Kondera* prawdopodobnie od *Konrad*, *Subera* od typu *Sulisław*, a więc dwuczłonowych imion z I członem *suli-* 'lepszy', *Wojtera* od im. *Wojciech*. SNWPU podaje *Dziwer* 21, z czego 15 w woj. wrocławskim, 5 w warszawskim, i 1 w opolskim może od staropolskiego im. *Dziwigor*.

2. Łag, Łaga i podobne

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych podaje 424 nosicieli nazwiska *Łaga*, z tego 1 w woj. bydgoskim, 11 w elbląskim, 301 w gdańskim, 92 w śląskim, 5 w toruńskim, 7 w katowickim; 2 *Łag* w woj. wałbrzyskim; 1588 *Łagoda*, z tego 9 w woj. bydgoskim, 6 w elbląskim, 29 w gdańskim,

²⁸ B. Kreja, *Nazwisko Dachtera*, „Język Polski” t.LXII, 1982, s. 129-132 z dopiskiem F. Sławskiego.

²⁹ E. Słuszkiewicz, *Dwa wyrazy mniej przyzwoite i ich etymologia*, w: *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*, Kraków 1965, s. 285-287. Dane o występowaniu *klistery* u Derdowskiego i *krystery* w inwentarzach biskupstwa chełmińskiego czerpie z prac doktorskich wykonanych pod moim kierunkiem na Uniwersytecie Gdańskim: Z. Licy w roku 1988, L. Wardy-Radys w roku 1999.

13 w słupekim; poza Pomorzem jest ono bardziej reprezentowane: 160 w woj. leszczyńskim, 120 w radomskim, 84 w lubelskim, 73 we wrocławskim, 70 w gorzowskim, 67 w kaliskim; 3 *Łagod*, po 1 w woj. tarnobrzeskim, toruńskimi zamojskim, wiele też pochodnych, jak *Łagodzie* 51, *Łagodowicz* 15, *Łagodka* 11, *Łagoda* 1.

Historycznie SSNO III 307 podaje nazwę *Łagoda* od roku 1436 z Mazowsza, Małopolski, Wielkopolski i kresów południowo-wschodnich, też herb *Łagoda* od roku 1446, nadto *Łagodka* od roku 1441, *Łagow* od roku 1460, *Łagoszowic* od roku 1323 z Pomorza, *Łagownik* od roku 1401 i inne. Na Kaszubach nazwisko notowane było w księgach metrykalnych par. Tyłowo w pow. puckim i Strzecz w pow. wejherowskim. Oto te zapisy: ze Strzecz: Michael *Łaga* 1715, Dorothea *Łagowna* 1728, Albertus *Laga* 1713³⁰; z Tyłowa dopiero z początku XX w.: Maryanna *Laga* 1 1909, Cecylia *Łaga* 1919³¹. Na cmentarzu par. Kielno spoczywają: *Łaga* Leon (1900-1942), *Łaga* Leokadia (1901-1946), Elżbieta *Łaga* (1908-1967), Antoni *Łaga* (1906-1979), Paulina Kwidzińska z domu *Łaga* (1873-1968).

W nazwisku *Łaga* zachował się piękny archaizm. Można je bowiem wywieść od niezachowanego rzeczownika *łaga*, który dzięki przyrostkowi *-oda* przeszedł w formę *łagoda*, notowaną od XVI w.³² i oznaczającą wówczas 'ujmujący sposób bycia', potem 'nieostrość, niesurowość, przyjemność, łaskawość', 'rzeczy, przedmioty łagodzące'³³. Utworzony on został podobnie jak *jagoda*, *lebioda* za pomocą tego samego przyrostka *-oda*³⁴, dziś zachowany rzeczownik *łagoda* 'łagodność, dobroć' w kaszubszczyźnie³⁵, w polszczyźnie występuje tylko *łagodność*, utworzona od przymiotnika *łagodny*. Może nazwisko *Łaga* powstało już przez odrzucenie wspomnianego przyrostka *-oda* w rzeczowniku *łagoda*. W każdym razie nazwy miejscowości *Łagów* w woj. kieleckim (w latach 1975-1998) i *Łagów* w woj. zielonogórskim (ta wymie-

³⁰ Księga w zespole: kościoły katolickie woj. gdańskiego w Archiwum Państwowym w Gdańsku, sygn. 1254 III 24, s. 9,18.

³¹ Księga z Archiwum Państwowego w Gdańsku (jak w przyp. 1), nr 29 (nie paginowana).

³² *Słownik polszczyzny XVI w.* pod red. R. Mayerowej, t. XII, Wrocław 1979, s. 441.

³³ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. III fotooffsetowe, t. II, Warszawa 1951, s. 581-582.

³⁴ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. IV, Kraków 1989, s. 426. Etymologia wyrazu *jagoda* – *ibid.*, t. I, s. 488-489, *lebioda* t. IV s. 89-91.

³⁵ B. Sychta, *op. cit.*, t. III, s. 5.

niona po raz pierwszy w roku 1258, tamten już w roku 1085) wyraźnie wskazują również na nazwę osobową *Łag* lub *Łaga*³⁶.

Nie chodzi tu na pewno o gwarowy wyraz *łaga* 'nędzne ubranie', pochodzący od rzeczownika *łach*³⁷.

Dodać trzeba, że zapisy z Kaszub z początkowym *L*: *Laga* powstały pod wpływem niemieckim, gdzie brak dźwięku i litery *ł*, dlatego zapisano interesujące nas nazwisko przez *L*. *Łagodka* może być postacią utworzoną od *Łaga* za pomocą przyrostka *-ka*, jak *Kalembka* od *Kalemba*; *Ładodziec* i *Łagodowicz* to postaci patronimiczne (odojcowskie) od nazwiska *Łag(a)*. Wariant *Łag* i *Łagod* pochodzą od przymiotnika *łagodny* przez odrzucenie przyrostka *-ny*.

3. *Os* i *Oss*

SNWPU notuje 35 nosicieli nazwiska *Os* tylko w woj. gdańskim i 58 *Oss*: 47 w woj. gdańskim, 10 w śląskim, 1 w wałbrzyskim. Spotkać je można na północy Kaszub, np. w Wejherowie i Pucku, najczęściej pisane przez podwójne *-ss*: *Oss*. Powiem zaraz, że w zapisie *Os* i *Oss* nie widzę podstaw do różnicowania pochodzenia, myślę, że Polak pisał *Os*, a Niemiec *Oss*, słysząc wymowę *Os* (z *o* otwartym), gdyby bowiem Niemiec napisał *Os*, czytałby *Ō* (*o* długie i pochylone). Potem wykształtowała się pisownia zwyczajowa w rodzinie.

Historycznie omawiane nazwisko potwierdzone zostało w księdze metrykalnej par. Kielno w pow. wejherowskim: Anton *Os* 1835 i Anton *Oss* 1838³⁸, na cmentarzu w Kielnie spoczywają dziś także: *Os* Wacław (1922-1983) i *Wanda Os* (1928-1994). Również w księdze metrykalnej par. Strzelno (nie paginowana w miejscowym archiwum parafialnym) zanotowana została Ewa *Oss* w roku 1850.

³⁶ S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 198 pisze wprost: „A więc Łagów był grodem osadźcy, który nazywał się *Łag* (por. przym. [iotnik] *łagodny*)”. Tak więc prof. Rospond rozumiał n. os. *Łag* jako derywat wsteczny od przymiotnika *łagodny*. Podobnie nazwisko *Łagoda* należałoby pojmować jako derywat od *łagoda* z odrzuconym suf. *-oda*.

³⁷ J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1952, s. 789.

³⁸ Księga przechowywana w Archiwum Państwowym w Gdańsku, sygn. 1254/III nr 9. s. 81. 122.

Najprościej wywieść omawiane nazwisko od rzeczownika *oś*, po kaszubsku *os*³⁹. SNWPU notuje 102 nosicieli nazwiska *Oś*: po 5 w woj. elbląskim i gdańskim, 35 w zamojskim, 9 w łódzkim, 13 w jeleniogórskim, 12 w gorzowskim. Można by ewentualnie myśleć o hiperpoprawnej formie od nazwiska *Łoś*: 221 w woj. bydgoskim, 124 w elbląskim, 188 w gdańskim, 99 w słupskim; poza tym też *Łos* 204: 2 w woj. gdańskim, 134 w tarnowskim, 14 w lubelskim, 6 w radomskim, 5 w krakowskim czy też *Wos* od Wojciech 123: 2 w woj. bydgoskim, 27 w gdańskim, 24 w słupskim. Na tle wymowy typu *Uodejć uot Uoleńki* ‘Odejć od Olenki’ mogła powstać forma *Os* z *Łoś* czy *Wos*. Semantycznie jednak nie wykluczone nazwisko od rzeczownika *oś*. Onomaści niemieccy podają nazwiska *Achse(n)macher*, *Achsensteller*, dolnoniem. *Asse(n)maker* na ‘wytwórcę osi’ od górnoniem. *Achse*, dolnoniem. *Asse* ‘oś’⁴⁰. Podobnie w Polsce mogło wskutek metonimii (zamienni) powstać nazwisko od rzeczownika *oś* na ‘producenta’ czy ‘sprzedawcę osi’ lub jakoś inaczej związanego z *osią*. Anatomicznie istnieje pojęcie *osi* na ‘krąg szyjny kręgosłupa’; *oś optyczna* to ‘trzeci albo drugi z pacierzów szyi jest rzeczony oś’, jak podaje Linde⁴¹; dziś według słowników medycznych *axis*, *opticus* to ‘oś wzrokowa’⁴². Istnieje łacińskie powiedzenie: *Theoria sine praxi est currus sine axi* ‘Teoria bez praktyki to (jakby) wóz bez osi’. Były więc powody, by człowieka przezwąć *Osią*. SNWPU podaje 1065 nosicieli nazwiska *Ośka*: 38 w woj. bydgoskim, 34 w elbląskim, 63 w gdańskim, 255 w radomskim, 90 w tarnobrzeskim, 64 w lubelskim, 52 w siedleckim.

Jest jednak możliwość germanistycznej interpretacji nazwiska *Oss*, istnieje mianowicie dolnoniemiecki rzeczownik *Oss*, w 1. mn. *Ossen*, średnio-wysoko-niem. *Ohse*, odpowiadający nowo-wysoko-niem. *Ochs(e)* ‘wół’⁴³. Zważywszy na pewien odsetek nazwisk pomorskich, zwłaszcza północnokaszubskich pochodzenia dolnoniemieckiego, jak *Struk* = górnoniem. *Strauch* ‘krzak, krzew’, *Piepe*, *Piepke* = górnoniem. *Pfeife* ‘piszczalka, fujarka’, *Pieper* = górnoniem. *Pfeifer* ‘ten, co gwizdże, też trębacz’, *Kreft* ‘rak’, można by tu zaszerzować także *Oss*. Dziś SNWPU nie notuje nazwiska *Wół* (jego no-

³⁹ B. Sychta, *op. cit.*, t. III, s. 337.

⁴⁰ M. Gottschald, *Deutsche Namenkunde, dritte vermehrte Auflage*, Berlin 1954, s. 160.

⁴¹ S. B. Linde, *op. cit.*, t. III, s. 584-585.

⁴² Zob. np. J. Babecki, S. Bober, *Słownik lekarski łacińsko-polski*, wyd. II, Warszawa 1979, s. 95.

⁴³ R. Herrmann-Winter, *Kleines Plattdeutsches Wörterbuch, 3. Auflage*, Rostock 1990, s. 219-220; F. Kluge, *op. cit.*, s. 513.

siciele na pewno zmieniliby je urzędowo), ale są już pochodne *Wółczyk* 1 w woj. lubelskim, *Wółkiewicz* 333, *Wółkowicz* 1 w woj. ciechanowskim, przede wszystkim *Wołek* 2588: 27 w woj. bydgoskim, 37 w gdańskim, 25 w słupeckim i górnoniemieckie *Oks* 23: 6 w woj. warszawskim, 14 w konińskim, 3 w szczecińskim; *Ochs* 8, po 3 w woj. elbląskim i opolskim, po 1 w woj. częstochowskim i szczecińskim; *Oksa* 8 w woj. kieleckim z niem. *Ochse* z polszczycą – *a*. Przezywanie człowieka *Wołem* jest, a na pewno było powszechnym zwyczajem Indoeuropejczyków, por. np. szkolne: *Nie powiadaj wole, co się dzieje w szkole*, Pawłowe: *Nie zawiążesz pyska wołowi młócającemu* (1 Kor 9,9), z frazeologii *wół roboczy*; *pasować jak wół do karety*; *zapomniał wół, jak cieleciem był* i inne. W dawnej Polsce przyrównanie do wołu wyróżniało człowieka, dlatego ks. P. Skarga powiedział: *Piotr i Paweł to pierwsza najmocniejsza para wołów, którzy twardą rolę serc zaorali*⁴⁴.

Brak wyraźnych kontekstów filologicznych, wskazujących na genezę przezwiska, potem urzędowego nazwiska, nie pozwala jednoznacznie rozstrzygnąć na rzecz interpretacji polonistycznej czy germanistycznej. Ponieważ jednak mówimy o obywatelach polskich i nazwisko *Os(s)* daje się objaśnić polonistycznie, opowiadam się za taką właśnie interpretacją. Dodam jednak, że historycznie poświadczonego nazwiska *Oś* w podstawowych opracowaniach regionalnych nazwisk polskich nie spotkałem, natomiast *wół* i pochodne występowały często, poczynając od *Woł(?)* z roku 1362, *Wołek* z roku 1423 oraz *Wołeczek* z roku 1439 w SSNO VI 195-197 po *Wołek* i inne w SNWPU. Ale za wywodem od rzeczownika *oś* przemawia fakt, że omawiane nazwisko ani historycznie, ani współcześnie nie wystąpiło (i nie występuje) w postaci *Ose* lub *Osse*, jak to jest w nazwiskach niemieckich, wywodzących się z dolnoniemieckiego *Oss* lub górnoniemieckiego *Ochse*⁴⁵. Dlatego nazwisko *Ossa* 15: 4 w woj. warszawskim, 10 w katowickim i 1 w olsztyńskim, występujące poza Pomorzem, łączyć trzeba z rzeczownikiem *osa* ‘osika’ lub *osa* ‘owad’, nie ewentualnie z dolnoniemieckim *Oss(e)*, w którym wygłosowe –*e* zastąpiono by przez polskie –*a*.

Rodzi się jeszcze jedna możliwość objaśnienia nazwiska *Os(a)*, mianowicie w zespole *Atlasu kaszubskiego*⁴⁶ (mapę opracowała E. Wrocławska)

⁴⁴ Cytuję za *Słownikiem* S. Lindego..., t. III, s. 585.

⁴⁵ Np. R. Zoder, *op. cit.*, s. 262 odsyła spod hasła *Osse* do *Ochs*.

⁴⁶ *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, z. VI, Wrocław 1969, s. 213 m. 300.

zanotowano zawołanie *osa* ‘na wołu, by szedł w lewo’, objaśnione na sposób rodzimy od wykrzykników: *O!* i *Sa!* ‘tu’, por. kasz. *poj le sa!* ‘chodź no tu!’

Łącząc omawiane nazwisko z tym wykrzyknikiem, trzeba rozważyć jeszcze dwa problemy: 1) możliwość pochodzenia nazwisk od wykrzykników, 2) pochodzenie samego wykrzyknika. Odnosząc się do pierwszego zagadnienia, wskazać trzeba, że SNWPU podaje nazwiska *Hojt O*, *Hojto* 1 w woj. toruńskim, *Hojtkun* 1 w woj. szczecińskim, które kojarzą się nam z wykrzyknikiem *hojt* ‘zawołanie na konia, by szedł w prawo’ (ibid., m. 299); też nazwiska *Hijaz* 3 i *Hijek* 9, które można by odnieść do wykrzyknika *hije* ‘zawołanie na konia, by ruszył z miejsca lub przyspieszył kroku’ (*loc. cit.*). Jest tu też *Czuder O*, ale to wiąże się raczej z dawnym *czudo* ‘cud’, por. *Czudak* 222, *Czudec* 130 i *Czudek* 321, też *Czudor* 6, niż z zawołaniem *czuder* ‘na konia, by szedł w prawo’. Jest jednak trudność natury geograficznej: nazwiska *Os(s)* notowane były historycznie i występują współcześnie na północy Kaszub, wykrzyknik *osa* na Kaszubach południowych: Piechowice, Leśno, Wdzydze Tucholskie, Czyczkowy, Konarzyny, Przytarnia, Małe Gliśno i na Kociewiu: Ciecholewy, Rosochatka. Co do pochodzenia wykrzyknika *osa*, nasuwa się uwaga, czy to nie pożyczka z dolnoniem. *Oss*, skontaminowana z średnio-wysokoniem. *Ohse* do postaci *osa*. Wniosek taki podsuwa okoliczność, że zawołania na zwierzęta pociągowe, a więc *links* ‘by szły w lewo’, *rechts* ‘by szły w prawo’, wspomniane *hije* i *czuder* oraz inne są pochodzenia niemieckiego, więc może i w omawianym wypadku mamy do czynienia z pożyczką z niemieczyny.

4. *Rzeszoto, Rzeszotarz i podobne*

Choć nie spotkałem historycznych zaświadczeń nazwisk opartych bezpośrednio czy pośrednio na rzeczowniku *rzeszoto*, to zajmuję się tu nimi ze względu na synonimiczne nazwiska *Sito*, *Sitarz* i podobne, jeśli pochodzą one od rzeczownika *sito* ‘narzędzie do przesiewania ciał sypkich’.

SNWPU podaje 2 nosicieli nazwiska *Rzeszoto*: po 1 w woj. kaliskim i wałbrzyskim; 1 *Rzeszet* w woj. ostrołęckim; 1 *Rzeszetniak* w woj. warszawskim; 425 *Rzeszot*, z tego 5 w woj. bydgoskim, 11 w elbląskim, 14 w gdańskim; 6 *Rzeszota*: 4 w woj. gdańskim, 2 w zamojskim; 468 *Rzeszotek*, z tego 34 w woj. elbląskim, 15 w gdańskim; 8 *Rzeszotka* w woj. szczecińskim; 77 *Rzeszotko*, z tego 6 w woj. śląskim; 895 *Rzeszotarski*, z tego 14 woj. bydgoskim, 27 w elbląskim, 46 w gdańskim; 6 *Rzeszotorski* poza Pomorzem; 15 *Rzeszotowski*, z tego 11 w woj. gdańskim; 31 *Rzeszót* poza Pomorzem; 6 *Rzeszótek*: 5 w woj. poznań-

skim, 1 we wrocławskim; 374 *Rzeszótka*, z tego 2 w woj. bydgoskim, 5 w elbląskim, 10 w gdańskim; 2 *Rzeszudko* w woj. zamojskim; 788 *Rzeszut*, z tego 15 w woj. bydgoskim, 11 w woj. elbląskim, 7 w gdańskim, 5 w słupskim; 19 *Rzeszuta*, z tego 1 w woj. elbląskim, 5 w gdańskim; 1763 *Rzeszutek*, z tego 32 w woj. bydgoskim, 35 w elbląskim, 47 w gdańskim, 23 w słupskim; 4 *Rzeszutka* poza Pomorzem; 894 *Rzeszutko*, z tego 8 w woj. bydgoskim, 14 w elbląskim, 22 w gdańskim, 7 w słupskim; 14 *Rzeszutkowski* poza Pomorzem; 208 *Rzeszuto*, z tego 5 w woj. gdańskim; 1 *Rzeszyt* w woj. opolskim; 1 *Rzeszyto* w woj. katowickim.

SSNO (IV 543) notuje szlacheckie nazwisko *Rzeszotarski* od roku 1497 z Wielkopolski; *Rzeszotka* od roku 1388 z Małopolski, *Rzeszotko* od roku 1375 z Wielkopolski, potem Małopolski i kresów południowowschodnich⁴⁷, postać żeńską *Rzeszotkowa* od roku 1450, nadto (VII 217) formę żeńską *Rzeszotowa* z roku 1495 z ziemi sądeckiej i *Rzeszotarzewo* (IV 543 i VII 217) od roku 1399 oraz *Rzeszotarzewski* i *Rzeszotarzowski* od roku 1389. To ostatnie nazwisko Z. Kaleta⁴⁸ i współpracownicy wywodzą od wsi Rzeszotarzewo⁴⁹, dziś *Rostarzewo* w gm. Rakoniewice w woj. poznańskim.

Objaśnienie nazwiska *Rzeszoto* układa się analogicznie do nazwiska *Sito* i *Sitarz*. Wariant podstawowy *Rzeszoto* pochodzi od takiegoż rzeczownika pospolitego *rzeszoto* ‘sito z wielkimi dziurami’ i jest nazwiskiem pośrednio zawodowym: wprost wskazuje na przedmiot, a pośrednio na producenta czy handlarza przedmiotem, tj. rzeszotami. Wyraz pospolity *rzeszoto* notowany jest w polszczyźnie od roku 1404⁵⁰, pochodny *rzeszotko* utrwalił *Słownik Lindego*⁵¹, nazwisko *Rzeszotko* zatem może pochodzić od tego wyrazu albo od wariantu podstawowego *Rzeszoto*, utworzone zostało za pomocą przyrostka –*ko*. Formy *Rzeszot* i *Rzeszota* mogą pochodzić od czasownika *rzeszyć* ‘wiązać’ z przyrostkiem –*ota*, jak *bazgrota* od *bazgrać* czy *pieszczota* od *pieścić*, *drzemota* od *drzemać*. Postaci *Rzeszut*, *Rzeszót*, *Rzeszudko* to oboczności ortograficzne; *Rzeszotarski* to forma modelowa od *Reszotarz*, a ta od nazwy za-

⁴⁷ Zob. też A. Cieślíkowa, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław 1990, s. 111.

⁴⁸ Z. Klimek, *op. cit.*, cz. 3: *Odmiejscowe nazwy osobowe*, s. 170.

⁴⁹ F. Nieckula, *Nazwy miejscowe z sufiksami –ov, –in- na obszarze Wielkopolski i Małopolski*, Wrocław 1971, s. 178 wywiódł n.m. *Rzeszotarzewo* od ap. *rzeszotarz* lub przezwiska *Rzeszotarz*.

⁵⁰ *Słownik staropolski* pod red. S. Urbańczyka, t. VIII, Wrocław 1977, s. 102 podaje *rzeszoto* 1. ‘rodzaj sita o dużych otworach’ i 2. ‘miara zboża’, nie notuje rzeczownika *rzeszotarz*.

⁵¹ S. B. Linde, *op. cit.*, t. V, s. 195; odnotował też *rzeszotko* *Słownik staropolski*, *loc. cit.*

wodowej *rzeszotarz* ‘co rzeszota robi’⁵², podobnie *Rzeszotnika* i *Rzeszotnik* (21 nosicieli, z tego 1 w woj. bydgoskim) od tegoż rzeczownika lub od przymiotnika *rzeszotny* za pomocą przyrostków *-ak* i *-ik*.

Dodajmy na koniec, że A. Brückner⁵³ wywodzi rzeczownik *rzeszoto* od rdzenia występującego w przymiotniku *rzadki* (bo rzadkie otwory), nie podziela tego poglądu Fasmer⁵⁴. Ten etymolog widzi też trudności w łączeniu wyrazu *rzeszoto* z czasownikiem *rzeszyć* ‘łączyć, wiązać’, własnych propozycji jednak nie dał. Na omówionym rdzeniu oparte jest też rosyjskie słowo *rešotka* ‘krata’. Wątpliwości etymologów co do pochodzenia wyrazów *rzeszoto* i *rzeszyć* ‘wiązać’ tłumaczą nam też wahania w odniesieniu podanych nazwisk albo do podstawy *rzeszoto*, albo *rzeszyć*.

5. *Sito, Sitarz i podobne*

SSNO (V 82-83) notuje nazwisko *Sitarz* od roku 1383 z Małopolski i z Wielkopolski; nadto wiele form, które autorzy czytają albo jako *Sitek*, *Sitko*, *Sitka*, *Sito*, pochodne *Sitow*, *Sitowa*, *Sitkowic*, *Siteński*, *Sitowski* lub zawsze z początkowym *Ż-*: *Żytek*, *Żytko* itd., przy czym nazwisko *Siteński* lub *Żyteński* Z. Kaleta, współautorka *Słownika* wywodzi od nazwy wsi *Sitno* w gm. Ścinawa na Śląsku (jeśli można czytać *Siteński*) lub od nazwy wsi *Żytno* w gm. Oborniki Śląskie, a *Sitowski* od wsi *Sitowa* w gm. Opoczno, a ewentualny wariant *Żytowski* od wsi *Żytowice* (dziś nie istniejącej) w pow. szczyrzyckim⁵⁵.

Na Pomorzu w roku 1664 sołtysem w Osówku, dawnym starostwie świeckim, był Jan *Sitarz*⁵⁶; w księdze metrykalnej par. Pogórki pod Skarszewami w roku 1711 i 1714 zapisany został Paulus *Sitk*; pisany też *Sitek*⁵⁷; księgi kościelne par. Walichnowy w pow. tczewskim utrwalają *Sitowskiego* w roku 1763⁵⁸; Catharina *Sitowna* zapisana została w roku 1778 w księdze parafialnej

⁵² S. B. Linde, *loc. cit.*

⁵³ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 492.

⁵⁴ M. Fasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, t. III, Moskwa 1987, s. 479.

⁵⁵ *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, część 3: *Od miejscowe nazwy osobowe*, oprac. Z. Kaleta przy współudziale E. Supranowicz i J. Szymowej, Kraków 1997, s. 175.

⁵⁶ *Opis królewskich w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim z r. 1664*, wyd. J. Paczkowski, Toruń 1938, s. 243.

⁵⁷ Księga nie paginowana w miejscowym archiwum parafialnym.

⁵⁸ M. Damps, *op. cit.*, s. 277.

Redy⁵⁹; Adam *Sitarz* i Marianna *Sitarka* wpisani zostali w roku 1743 i 1744 do *Księgi Szkaplerza Świętego* w Ugoszczu pod Bytowem⁶⁰ i wreszcie w roku 1827 Catharina *Sito* zaświadczona została w księdze metrykalnej par. Chmielno w pow. kartuskim⁶¹.

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych podaje 58 nosicieli nazwiska *Sit*, z tego 4 w woj. gdańskim, poza Pomorzem najwięcej (37) w woj. krakowskim, 16 w tarnowskim i po 1 w radomskim i siedleckim; 66 *Sita* poza Pomorzem, najwięcej (56) w woj. zielonogórskim; 123 *Sitak*, z tego 1 w woj. gdańskim, 5 w słupskim, poza Pomorzem najwięcej (70) w woj. częstochowskim; 59 *Sitar* poza Pomorzem, najwięcej (19) w woj. wałbrzyskim, potem 15 w krośnieńskim i 8 w nowosądeckim; 1462 *Sitarek*, z tego 176 w woj. bydgoskim, 32 w gdańskim, 15 w słupskim; 3866 *Sitarz*, z tego 48 w woj. bydgoskim, 36 w elbląskim, 90 w gdańskim, 43 w słupskim; 1 *Sitarz* z dawną tzw. frykatywą wymową staropolskiego *ř* (miękkiego) w woj. przemyskim, w fonetycznym zapisie *Sitasz* 16 poza Pomorzem, najwięcej (7) w woj. gorzowskim, w fonetyce śląskiej *Sitorz* O (=forma niepewna), hipercpoprawnie 1 *Sitaż* w woj. skierniewickim; 7348 *Sitek*, z tego 69 w woj. bydgoskim, 86 w elbląskim, 146 w gdańskim, 46 w słupskim, w pisowni z podwojonym (pod wpływem niemieckim) *t*: 3 *Sittek*: 2 w woj. katowickim, 1 we wrocławskim; 730 *Sito*, z tego po 10 w woj. bydgoskim i gdańskim, 1 w słupskim; 4 *Sittko*: 3 w woj. katowickim, 1 w łódzkim; 4 *Sittke*, tj. w zniemczonej formie przez zastąpienie w wygłosie polskiego *-o* przez *-e* lub odwrócenie przyrostka *-ek* z wariantu *Sitek* na dolnoniemiecki *-ke*; wiele jest form pochodnych, których tu już wyliczać nie będę.

Warianty *Sit* i *Sito* pochodzić mogą (*Sit* na pewno, a *Sito* prawdopodobnie) od staropolskiego wyrazu *sit*, też *sito* o znaczeniu 'sitowie', na roślinę tę mówiono także *sicie*, *sicina*, *sitowie*, wszystkie te wyrazy znane były już w staropolszczyźnie⁶². Wyrazy te mają wspólne pochodzenie ze słowami *sidło*, *sieć* i oznaczały pierwotnie 'wiązać, wiązanie', jako że *sitowia* używano do wiązania, podobnie została ta roślina o łacińskiej botanicznej nazwie *Scirpus lacustris* 'oczeret jeziorny' (od łac. *lacus* 'jezioro') określona od łączenia, wią-

⁵⁹ Księga przechowywana w Archiwum Państwowym w Gdańsku (dalej AP) w zespolu: Kościoły katolickie woj. gdańskiego, sygn. 1254/III/18 (nie paginowana).

⁶⁰ W miejscowym archiwum parafialnym, nie paginowana.

⁶¹ AP nr 4, s. 95.

⁶² *Słownik staropolski*, t. VIII, s. 164-165, 212.

zania: *iungo*, *-ĕre*, *-xi*, *iunctum* przez Rzymian, mianowicie *iuncus*⁶³. W łacinie bowiem źródła notują 10 nosicieli przezwiska *Iuncus* oraz pochodnego *Iunciana* i *Iuncinus* oraz żeńskiej formy *Iuncina* od rzeczownika *iuncus* 'sitowie'⁶⁴. Synonimiczny rzeczownik *scirpus* 'sitowie' w rzymskim nazewnictwie osobowym zaświadczony nie został; podobnie nie znajdujemy w nazwach osobowych wyrazów łacińskich *cribrum* czy *colum* 'sito, rzeszoto'. Mają nazwisko *Schilf*, notowane do XVI w., Niemcy; wywodzi się ono od rzeczownika *Schilf* 'sitowie' lub od nazwy geograficznej na tym wyrazie opartej⁶⁵. Dodajmy, że od rzeczownika *sit(o)* 'sitowie' pochodzą częste nazwy jezior *Sitno*, *Sitna*, a potem wsi nad tymi jeziorami położonych, por. też miejscowości *Sicina*, *Siciny*, *Sitnik*, *Sitnica*, *Sitowiec* pod Bydgoszczą, od której pochodzić może pomorskie nazwisko *Sitowski*.

Może jednak nazwisko *Sito* pochodzić od rzeczownika *sito* 'narzędzie do przesiewania materiałów sypkich' i wtedy byłoby nazwiskiem pośrednio zawodowym, wskazującym na *sitarza*, czyli tego, co sita robi. Ten wyraz *sito* wiąże etymolodzy z wyrazami *siac*⁶⁶, znany był w dawnej polszczyźnie też wyraz *sitko*, oznaczający 'rodzaj gry dziecięcej'⁶⁷, nie tylko 'małe sito'. Nazwisko *Sitarz* i jego warianty fonetyczne oraz formy pochodne, np. *Sitarek*, pochodzą niewątpliwie od nazwy zawodowej *sitarz* 'wyrabiający sita', notowanego od roku 1449⁶⁸, określonego przez *Słownik Lindego*⁶⁹ 'co sita robi', a przez *Słownik warszawski*⁷⁰ 'ten, co wyrabia *sita* albo nimi handluje', podobnie *Słownik Doroszewskiego* 'rzemieślnik wyrabiający sita; handlarz sitami', ale tu dodatkowo znaczenie 'rodzaj grzyba o łacińskiej nazwie *Boletus bovinus*', czyli niejako 'grzyb wołowy' od *bos*, *bovis* 'wół'⁷¹. W tymże *Słowniku* też odesłanie do rzeczownika *siciarz* 1. 'rzemieślnik wyrabiający sita' z kwalifikacją *dawne* i odsyłacz do 2. *sieciarz*, gdzie a) 'rzemieślnik wyrabia-

⁶³ A. Brückner, *op. cit.*, s. 492 (s.v. *sitowie*) i *Słownik staropolski...*, t. VIII, s. 212.

⁶⁴ J. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, s. 334.

⁶⁵ R. Zoder, *op. cit.*, Bd. II, s. 511.

⁶⁶ A. Brückner, *op. cit.*, s. 492 (s.v. *sito*).

⁶⁷ S. B. Linde, *op. cit.*, t. V, s. 273, też *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1966, t. VIII, s. 240 z kwalifikatorem *daw.*

⁶⁸ *Słownik staropolski...*, t. VIII, s. 212. Zob. też A. Cieślikowa, *Staropolskie odapetywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław 1990, s. 113; tu też *Sito* bądź *Żyto*.

⁶⁹ *Loc. cit.*

⁷⁰ J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *op. cit.*, t. VI, Warszawa 1952, s. 120.

⁷¹ *Słownik...*, pod red. W. Doroszewskiego, t. VIII, s. 193.

jący sieci' i b) 'o gladiatorze w starożytnym Rzymie walczącym za pomocą sieci, którą oplątywał przeciwnika' (tłumaczenie z łac. *retiarius*)⁷². Por. 621 nosiciele nazwiska *Siciarz*, z czego 9 w woj. elbląskim, 16 w gdańskim i formy pochodne, oraz 9 *Sieczarz*, z czego 5 w woj. warszawskim i po 2 w woj. krakowskim i siedleckim.

Nazwisko *Sitak* może nawiązywać do gwarowego znaczenia 'rzemieślnik wyrabiający sieci' lub 'gatunek grzyba', jakie notuje *Słownik Doroszewskiego* bądź do 'gatunek żaby', jakie przytacza *Słownik Lindego*. *Sitek* to oczywiście forma pochodna od *Sit*.

W omówionych tu nazwiskach zbiegły się dwie różne etymologicznie podstawy: *sito* 'roślina sitowie' i *sito* 'narzędzie do przesiewania ciał sypkich'. Do tego drugiego znaczenia nawiązują nazwiska *Rzeszoto* i formy pokrewne. Takie wypadki w nazwach własnych i w wyrazach pospolitych spotykamy często i mówimy wtedy o homonimach i nazwach własnych homonimicznych.

⁷² *Ibid.*, s. 193.